

«BACK TO THE USSR», АБО ЧИМ НЕ ХИЗУВАЛИСЯ У КРАЇНІ РАД

Ночовний О.В.

Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського

У статті зроблено спробу дослідити недоліки радянського повсякдення у останні роки правління М. Хрущова і після приходу до влади Л. Брежнєва. Автор на основі архівних матеріалів приводить окремі приклади наявних, але замовчуваних відхилень від звичного у різних галузях життя радянського суспільства.

Ключові слова: галузь, Українська РСР, Верховна Рада, постійні комісії, депутат.

Постановка проблеми. Люди, «народжені в СРСР», часто люблять порівнювати життя сучасне із минулим радянським. Їхні свідчення зазвичай лунають у позитивному світлі і підкріплюються фактажем, на кшталт високої якості товарів, низької вартості на продукти тощо. Подібні спогади стають ще переконливішими, якщо у підсумку закінчуються фразою – «не те, що зараз». Молодому поколінню незалежної України важко повірити у переваги радянського життя, адже йому немає з чим порівнювати. Так само важко дати повсякденню того періоду об'єктивну оцінку, не відчувши його на собі.

Та чи було так добре жити у країні Рад насправді? Тут необхідно одразу зауважити, що ми не маємо на меті говорити про всю радянську епоху. Адже кожен з її періодів мав специфічні риси, продиктовані різними умовами. Наша розвідка ґрунтується не на свідченнях сучасників вже неіснуючої країни, а на основі архівних справ із фонду Верховної Ради Української РСР Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (Фонд 1, Опис 22, Том 2, Справи 51-403). Подібні архівні матеріали доволі цінні, адже хто, як не тогочасні народні обранці оперували справжнім станом речей у тій чи тій галузі життя республіки. Принаймні подібна тематика фігурувала чи не на кожному засіданні постійних комісій Верховної Ради УРСР.

Постійні комісії були допоміжними органами Верховної Ради, що утворювалися для законопроектної роботи зі складу депутатів відповідного скликання. Вони були покликані всебічно вивчати і попередньо готувати питання на розгляд Верховної Ради, сприяти втіленню у життя законів і постанов, прийнятих Верховною Радою УРСР, здійснювати від її імені систематичний контроль за діяльністю міністерств і відомств республіки.

Мета статті. Метою статті не є критика чи викривлення радянського повсякдення. Водночас, ми не будемо якимось чином рекламувати або пропагувати радянський спосіб життя. Проте недоліки і недопрацювання, які знаходимо в матеріалах постійних комісій, дають змогу уникати подібних помилок у наш час.

Хронологічні межі дослідження охоплюють проміжок з кінця 1950-х років і до початку 1970-х, тобто період діяльності Верховної Ради УРСР п'ятого, шостого і сьомого скликань. Нижня межа взята не випадково, адже саме після XX з'їзду КПРС засідання згадуваних нами комісій почали протоколюватися. До цього вони проводилися або суто номінально, або ж у фіксуванні їхньої роботи не було потреби. Зауважимо, що з виступом М. Хрущова у лютому 1956 р. допоміжні органи Верховних Рад союзних республік отримали більшого значення, ніж у попередні 18 років. Звісно, роль законодавчого органу у партійно-державній системі не змінилася, але кількість постійних комісій і коло питань, які вони вирішували, збільшилися.

Виклад основного матеріалу. Верховна Рада відповідно до Конституції УРСР 1937 р. мала б збиратися на сесії двічі на рік, це якщо не передбачалося якоїсь позачергової сесії, зумовленої ювілейною чи іншою вікопомною датою. Тоді Верховна Рада готувалася до засідання у святковій атмосфері за участю представників вищого радянського партійного керівництва. Традицією ставало приурочення сесії Верховної Ради до відзначення чергової річниці утвердження радянської влади. Проте були й певні новації. Якщо 40-річчя УРСР було відзначено за зразком попереднього десятиліття, то святкування півстолітнього ювілею «Великої Жовтневої соціалістичної революції» і Радянської України 1967 р. проходило у вигляді об'єднаного урочистого засідання Верховної Ради та ЦК КПУ [1, с. 30-41].

Постійні комісії, як ми вже згадували, мали на меті здійснювати допоміжні функції Верховної Ради шляхом законопроектної роботи. Проте детальний аналіз протоколів засідань комісій та планів їхньої роботи свідчить про інше призначення комісій. Ці органи переважно здійснювали контроль за виконанням постанов чи інших нормативно-правових актів Верховної Ради УРСР (СРСР), Ради Міністрів УРСР (СРСР), ЦК КПУ (КПРС) тощо. На засіданнях комісій заслуговували інформацію про стан певної галузі радянського життя у тій чи іншій територіальній одиниці, висловлювали у кінцевому результаті свої висновки або рекомендації з метою поліпшення показників розвитку у відповідній галузі.

Переглядаючи матеріали засідань постійних комісій, ми натрапляємо на низку фактів, що свідчать про подекуди далеке від ідеалу радянське повсякдення. Питаннями громадського харчування і реалізації відповідних товарів, починаючи із 1959 р., в Україні переїмалася Комісія по торгівлі і громадському харчуванню. За її ініціативою у червні 1962 р. було здійснено ряд перевірок у магазинах міста Києва. Проведена інспекція виявила непоодинокі факти продажу населенню неякісних, зіпсованих продуктів харчування. Зокрема, у одному з магазинів Подільського району столиці було забраковано понад 31 кг оселедцю тихоокеанського, що мав різкий запах окисленого жиру і 10 кг прожовклого з неприємним запахом осалювання шпиків, хліб на прилавку – черствий, вершкове масло – розтале. В іншому магазині забраковано 15 кг «краківської» ковбаси, 8 кг шпиків, 32 банки салаки з минулим строком реалізації. Окрім того, товари зберігалися у підсобному приміщенні при температурі +15°С. Санітарний стан приміщень незадовільний, під прилавком бруд і сміття. Подібні факти було виявлено ще у 16 магазинах [2].

Важко було уявити, що у найвищому законодавчому органі України розглядалися питання маркетингу продуктів харчування. Так, Комісія по торгівлі і громадському харчуванню у 1968 р. слухала про виробництво кращих обгорток і упаковок для пляшок. Як приклад обрали ніжинські огірки,

які мали «світову славу», але на обгортці цей овоч виглядав «не так красиво і смачно, як на тарілці». З метою підтримки радянської марки пропонувалося використати досвід ряду європейських країн. Зокрема, у поляків, чехів і угорців були цукерки і інші продукти, які «на смак не дуже смачні, але обгортка така, що ці цукерки приваблюють до себе, особливо дітей». Висувалися пропозиції додати до асортименту булочки менших розмірів, адже велику дитина не з'їсть, а купити половину чи чверть не здогадається, і щоб вони були більш смачними. Пляшки з молоком пропонували робити у меншій тарі, ніж 0,5 л [3].

Незважаючи на високі показники харчової промисловості у 1967 р., виявилось, що не задовольняється попит населення на м'ясо птиці, кролів, баранини, обрізної свинини, твердокопчені ковбаси, буженину тощо.

Мали місце серйозні недоліки у питаннях поліпшення якості продукції. Низка підприємств харчової і м'ясомолочної промисловості допускали порушення технологічних режимів, недбале оформлення готової продукції, випускали кефір, сир, ковбасні вироби, плодоовочеві консерви, вино, цукор, безалкогольні напої, лікєро-горілчані вироби та інші товари з відхиленням від стандартів, технічних умов і рецептур.

У зв'язку із випуском продуктів низької якості, торгівельними організаціями було забраковано і тимчасово припинено прийом продукції від низки підприємств харчової і м'ясомолочної промисловості.

За шість місяців 1967 р. на підприємства харчової промисловості надійшло 473 рекламації на незадовільну якість продукції, а на підприємства м'ясомолочної промисловості – 70.

Багато колгоспів і радгоспів надсилали молоко та вершки з високою механічною і бактеріальною забрудненістю, підвищеною кислотністю, що гальмувало виробництво молочної продукції високої якості [4].

Депутат І. Гетманенко у 1970 р. визначав причини низької якості молока. «По-перше, значна кількість доярок виконують багато роботи, пов'язаної з антисанітарними умовами, а потім доять корів. У республіці 23 тис. молочних ферм і лише 52% з них механізовані, на інших доїння проходить вручну. По-друге, відсутність дисципліни. На багатьох фермах немає води, корови брудні. Я був у колгоспі «Імені 22 партійного з'їзду», бачив молоко після доїння. У бідоні після зливу молока 5% механічних домішок, навозу. Після такого не захочеш вживати це молоко і молочну продукцію. Цистерни не мються. Налили воду, машина поїхала, поштовхала цистерну, воду злили і наливають молоко» [5].

Далекою від ідеалу наприкінці 1950-х років була готельно-ресторанна справа. Уже згадувана нами Комісія по торгівлі і громадському харчуванню у 1959 р., отримавши довідку про комплексне обслуговування у готелях від заступника міністра торгівлі УРСР А. Романова, поклала відповідальність за недоліки у несвоєчасному відкритті ресторанів і вузький асортимент страв у них на місцевих працівників комунального господарства і торгівлі. Однією з центральних проблем фігурувала нестача сидячих місць у ресторанах, буфетах, кафе. На січень 1959 р. в Україні нараховувалося 304 готелі, лише у 72 з них були ресторани, та 21 тис. ліжок. У цей час Чехословаччина могла розмістити у своїх готелях понад 46 тис. осіб. Подібний стан речей убачали в недосконалості радянської системи керівництва згаданими закладами, а поліпшення ресторанно-готельного обслуговування депутати радили здійсню-

ти з урахуванням закордонного досвіду, де готелі і ресторани становили одне господарство і належали одному власнику. Іншою проблемою була відсутність підготовки кадрів у технікумах для обслуговування готелів. Тут знову було на кого рівнятися. У Чехословацькій республіці готували адміністраторів, які після закінчення середнього спеціалізованого навчального закладу знали ще й 2-3 іноземні мови [6]. Тоді, як ситуація щодо мов в Україні була надзвичайно складна, навіть у школах не вистачало вчителів іноземної мови [7]. Це й не дивно, адже знання іноземної мови могло б викликати зайві підозри у компетентних на те слідчих органів.

До речі, у кулуарах Верховної Ради, при розгляді стану справ у тій чи тій галузі, неодноразово рівнялися не лише на країни соціалістичної демократії, а й на капіталістичних конкурентів, особливо на США. У 1968 р. на засіданні Комісії по важкій і хімічній промисловості розглядалося питання про стан і заходи до розширення виробництва і поліпшення якості товарів народного споживання, що виробляли підприємства Міністерства хімічної промисловості. Представник Ради Міністрів А. Дмитрієв відмічав велику потребу у фарбі світлих тонів, спричинену відсутністю належної кількості білих пігментів. За його словами в Союзі випускалося 23 тис. титанових білил в рік, тоді як в США – 700 тис [8]. Схожа різниця і у миючих засобах: у СРСР – 0,5 кг на людину, в США – 8-10 кг. Показовим виглядає висновок Дмитрієва, котрий підсумував: «Щоб наблизитися до рівня США не вистачить ні цієї п'ятирічки, ні наступної» [9].

Про недоліки у продукції легкої промисловості довідуємось із матеріалів Комісії по легкій промисловості Верховної Ради УРСР. У 1968 р. спеціальна комісія у складі депутата З. Маньковської та спеціалістів, за участю старшого тренера з художньої гімнастики А. Дерюгіної, перевірила якість тренувальних бавовняних костюмів, що виробляла Київська фабрика спортивного трикотажу Міністерства легкої промисловості УРСР.

Унаслідок ревізії було виявлено ряд недоліків, відхилення від ГОСТу, недостатню кваліфікованість працівниць фабрики. За відсутності належного контролю за виробництвом і випуском продукції на головного інженера, старшого інженера по якості, а також директора фабрики були накладені адміністративні стягнення [10]. У середньому 19-20% виробленої продукції було повернуто на виправлення. Дефекти були такі: прорубка голкою біля шва, незахват шва, плями від клею, пропуск стрічки, на окремих виробках не міцно пришиті етикетки. Технологічні недоліки зводилися до зберігання полотна та допоміжних матеріалів під час шиття у незадовільному стані (на підлозі, «навалом», без розбору по кольорах); систематичного проведення закрою і пошиву одночасно виробів світлих і темних тонів, що призводило до забруднення світлих виробів; відсутності необхідних стелажів та транспортного устаткування [11].

Для ліквідації згаданих недоліків Комісія по легкій промисловості прийняла пропозиції, що зводилися до комплексу заходів, серед яких: закріплення за фабрикою випуску тренувальних бавовняних костюмів у обмеженій гаммі кольорів (не більше 3-х). Натомість Республіканському будинку моделей трикотажних виробів пропонували розробити нові моделі тренувальних костюмів [12].

Про стан виробництва, асортимент та якість взуття, що вироблялося на підприємствах Міністерства легкої промисловості слухали на засіданні одноім'яної постійної комісії у травні 1968 р. За за-

явленою темою звітував директор Київського шкіряного комбінату № 6 Б. Душин. У частині недоліків щодо неякісної шкіри і, як наслідок, неякісного взуття він наводив три причини. По-перше, худоба на м'ясокомбінатах утримувалася у залізних огорожах, від яких часто отримувала порізи, потім ці дефекти залишалися на взутті. По-друге, на шкірі залишається до 20% бруду, який мають видаляти ще на м'ясокомбінатах, але цього не роблять. По-третє, не вчасно консервують шкіру, що через 2-3 години починає гнити [13].

На іншому засіданні постійної комісії в жовтні 1968 р. депутат Г. Сидяк висловлювала обурення з приводу того, що в магазинах у продажу є переважно молодіжні жіночі моделі, із сукнями вище колін, але немає костюмів для людей похилого віку. «Я приїхала з Херсону із сім'єю, хотіли в Києві купити одяг, але його немає. Немає головних уборів для дітей. Взуття брудне, некрасиве, незручне. Дуже дорогі узорчаті панчохи, одягнув і вони одразу рвуться», – згадувала у своєму виступі Г. Сидяк [14].

На неякісному матеріалі одягу наголошував і тодішній Міністр легкої промисловості М. Іванов. Популярні нейлонові сорочки після прання часто жовтіли, на відміну від кордонних [15]. Серед тканин кращою визнавали московську, а не, наприклад, вітчизняну – дарницьку. Депутат О. Віцюк звітувала: «Учора перевіряла Московський універмаг міста Києва. Одяг не має вигляду, не відпрасований. Продавці злі, бо їм доводиться працювати і продавцями, і підсобними робітницями. Одяг грузять з підвалу, який знаходиться у будинку за півкілометра. На складі одяг звалюють у кучу, по ньому ходять робітниця, на ньому сидять, обідають. У магазині товар не прасують, тому на пальто, яке коштує 150-180 крб., не можна дивитися, висить як ганчірка» [16].

Неякісні товари слід убачати й в обладнанні, яке використовувалося на підприємствах. Здавалося б переобладнання Радянського Союзу відбулося ще в роки індустріалізації. Проте із стенограм засідань комісії отримуємо негативну відповідь. На кінець 1960-х років часто згадували про науково-технічний прогрес, але на одній із республіканських паперових фабрик, що знаходилася у приміщенні колишнього рафінадного заводу, станки і фарбувальні машини були зразка 1886 р [17]. Робітники Львівської меблевої фірми «Карпати» просили розповісти на засіданні Комісії по легкій промисловості про небезпечні умови праці в цехах і станки, які «ще за старою Польщею були». Незважаючи на такі умови, ця фабрика виконувала план, а його робітники отримували досить високу заробітну плату у 100 крб [18].

Начальник відділу планування харчової промисловості Держплану УРСР О. Сингаєвський у 1970 р. назвав обладнання для фасування харчових рідин поганим і радив імпортувати. На що депутат Комісії по машинобудуванню і приладобудуванню І. Лябога відреагував питанням: «Чому ви постійно посилаєтесь на імпорте обладнання?». Відповідь була вичерпною: «Досвід показав, що наші автомати погано працюють, тому що містять ряд недоопрацьовань. Справа в тому, що у нас повністю відсутня експериментальна база і зазвичай на завершальній стадії ці машини підводять» [19].

Були й такі випадки, коли відверто йшлося про невиконання плану. У березні 1969 р. при розгляді питання про стан освоєння виробничих потужностей по виготовленню товарів широкого вжитку на підприємствах меблевої, деревообробної і целюлозно-паперової промисловості республіки, які були введені у дію в 1968-1969 рр., невиконання плану по виготовленню стільців убачалося у відсутності

болтів [20]. Депутат В. Демидов на цьому ж засіданні дивувався: «Як так може бути, що у нашій країні, де економіка планується, панує такий безлад. Замовник говорить, що винуваті будівельники, а будівельники кажуть, що їм роботу планували на п'ять років, от вони й будуватимуть п'ять років. При виконанні плану виявляється, що не вистачає ресурсів. План стає фіктивним» [21].

Звернемося до іншої галузі – радіомовлення, телебачення і поштового обслуговування. Цими питаннями переймалася Комісія по транспорту і зв'язку. На 1969 р. у республіці вже були у продажу кольорові телевізори, які не кожен громадянин міг придбати. Ціна на них наприкінці 1960-х років упала з 1200 крб. до 900, окрім того, планом передбачалося випуск 150 телевізорів, тоді, як потреба становила 300-400 [22].

Тернистим був шлях телефонізації України. Масове встановлення телефонів-автоматів спонукало населення на мародерські та аморальні вчинки. У 1969 р. за наявності 22 тис. телефонів-автоматів вчинено 45 тис. крадіжок телефонних слухавок та інших навмисних пошкоджень, заподіяно збитків на 200 тис. крб. у багатьох телефонних кабінах вибито скло, поламани двері, відсутнє електричне освітлення, не вказано адреси найближчих автоматів. Органи міліції добре знали про ці злочини, але не вели належної боротьби із злодіями та хуліганями [23]. Подекуди, подібне ставлення до даних злочинів з боку органів внутрішніх справ пояснювалося тим, що крадіжки телефонних слухавок свідчили про зацікавленість молоді радіотехнікою і технікою загалом [24].

Були випадки неузгодженості дій між проектними організаціями різних відомств, що призводило до зайвих витрат коштів і сил. Так, у Харкові було прокладено підземну телефонну трасу по вулиці Свердлова, проте згодом з'ясувалося, саме у цьому місці мала бути побудована станція метрополітену. Довелося переносити трасу в інше місце, що завдало збитків на 87 тис. крб. [25].

Відмітимо недоліки у забезпеченні населення друкованими засобами масової інформації. Зокрема про несвоєчасну доставку центральних і республіканських газет скаржилися на Івано-Франківщині, адже передовиці друкувалися у Києві і пересилалися повітряним транспортом. Через несприятливі метеорологічні умови літаки запізнювалися. У середньому на дев'яносто днів у 19 випадках газети доставлялися із запізненням. Гужовим транспортом перевозили пошту на багатьох сільських маршрутах, протяжність яких у республіці становила близько 10 тис. км [26].

Редакція газети «Радянська Україна» надавала Президії Верховної Ради УРСР інформацію про листи від читачів з приводу незадоволення роботою зв'язку. Ось одне із прикладів таких звернень від жителя села Черняхівки Яготинського району Київської області В. Куц: «За лютий я не одержав жодного примірника газет «Радянська Україна», «Зоря комунізму», журналів «Перець» та «Радянська жінка». Про подібні випадки скаржилися із Сумської та Вінницької областей.

Нарікали і на роботу телеграфної мережі. Із листа колгоспника С. Ткачука із села Пижівка Новоушицького району Хмельницької області: «Мій син працює майстром на Ладжиженській ДРЕС. На роботі сильно травмував ногу і надіслав термінову телеграму, у якій повідомляв, що приїде і просив зустріти. Але зробити цього я не зміг, бо телеграма надійшла тільки наступного дня, коли син уже був удома». Дивно, як телеграма з Одеси потрапила до Києва, адже назву столиці було надруковано

як «Кияив». Були випадки перекручування текстів телеграм, про один із таких випадків згадував мешканець Києва Є. Кириллюк: «Сам текст, на щастя, був зрозумілим, але кінця я не міг збагнути: «дуже брекаємо»» [27].

Висновки. Ось такі реалії радянського повсякдення у добу побудови ідеального соціалістичного ладу. Цей перелік недоліків у різних галузях життя невичерпний, адже ми звернулися лише до пам'яті архівних документів. Свідчення тодішніх обивате-

лів країни Рад стали б не менш цінними у даній розвідці, але це не було метою нашого дослідження. Кількість хиб, скажімо у легкій промисловості, можна пояснити її другорядністю порівняно і з промисловістю важкою. Кошти, що виділялися, наприклад, на виготовлення одягу для населення були непомірно мізерними, ніж кошти на обороноздатність країни тощо. Як би там не було, але радянське минуле залишається у минулому разом із своїми перевагами і недоліками, ідеалами і реальністю.

Список літератури:

1. Нижник В. Є. Підсумки виборів та склад депутатів Верховної Ради Української РСР і місцевих Рад депутатів трудящих 1967. – К., 1968. – 165 с.
2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1, оп. 22, спр. 43, арк. 29.
3. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 279, арк. 19-20.
4. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 275, арк. 6-7.
5. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 286, арк. 50-51.
6. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 44, арк. 5-6.
7. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 145, арк. 85.
8. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 243, арк. 12-13.
9. Там само, арк. 18.
10. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 268, арк. 109.
11. Там само, арк. 113-114.
12. Там само, арк. 115-116.
13. Там само, арк. 151.
14. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 269, арк. 34.
15. Там само, арк. 40.
16. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 272, арк. 14-15, 24-25.
17. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 270, арк. 67.
18. Там само, арк. 69.
19. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 284, арк. 5-7.
20. Там само, арк. 60.
21. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 270, арк. 66.
22. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 312, арк. 170-178.
23. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 314, арк. 87.
24. Там само, арк. 74.
25. Там само, арк. 88.
26. Там само, арк. 80-81.
27. Там само, арк. 130-131.

Ночовный О.В.

Полтавский краеведческий музей имени Василия Кричевского

«BACK TO THE USSR», ИЛИ ЧЕМ НЕ ГОРДИЛИСЬ В СТРАНЕ СОВЕТОВ

Аннотация

В статье на основе архивных материалов сделана попытка исследовать недостатки советской повседневности в последние годы правления Н. Хрущева и после прихода к власти Л. Брежнева. Автор на основании архивных материалов приводит некоторые примеры имеющихся, но замалчиваемых отклонений от привычного в различных сферах жизни советского общества.

Ключевые слова: отрасль, Украинская ССР, Верховная Рада, постоянные комиссии, депутат.

Nochovny O.V.

Poltava Museum of Local Lore named after Vasily Krichevsky

«BACK TO THE USSR», OR WHAT IS NOT PROUD OF IN THE SOVIET UNION

Summary

This article attempts to examine the shortcomings of Soviet everyday life in the last years of N. Khrushchev and after coming to power L. Brezhnev. The author based on archival material leads some examples available, but deviations from the usual hushed in various areas of life in Soviet society.

Keywords: area, Ukrainian SSR, Verkhovna Rada, permanent committees, deputy.